

A H-RA VONATKOZÓ MEGSZORÍTÁSOK TÖRTÉNETI VÁLTOZÁSAI

SINKOVICS BALÁZS – ZSIGRI GYULA

A szótag elején gégehangként ejtett *h* szótag végén vagy elnémul (pl. *cse[h]ek* : *cseθ*), vagy dorzális mássalhangzóvá erősödik (pl. *do[h]os* : *do[χ]*; *me[h]anika* : *te[χ]nika* ~ *te[χ̣]nika* ~ *te[k]nika*).¹ A *h* elnémulása vagy erősödése az írott alakokban is tetten érhető: a *-val/-vel* rag csak az erősödő *h*-hoz hasonul, az elnémuló *h*-jú szótövekhez ugyanúgy *v*-vel csatlakozik, mint a magánhangzó végűekhez: *do[χ̣]al*, *potro[χ̣]al*, de *cseθvel*. Az, hogy a szótag végi *h* mely szavakban némul el, és melyekben erősödik dorzális réshanggá, beszélőnként és szóalakonként is változik. Az alábbiakban előbb bemutatjuk a mai nyelvállapotot, majd ennek a történeti előzményeit, végül az optimalitáselmélet keretében elemezzük a nyelvi változás egyes stádiumait.

1. Mai magyar szótag végi *h*

1.1. Elnémuló *h*

Azok közé a tövek közé, amelyeknek még ma is van elnémuló *h*-s alakjuk, ősi magyar szavak és meghonosodott jövevényszavak szótövei tartoznak: *oláh*, *cseh*, *éh(ség)*, *méh₁* ‘rovar’, *méh₂* ‘testrészt’, *pléh*, *juh*, *düh*, *rüh*. A helyesírási szabályzat 75. pontja szerint (AkH¹¹: 33) ide kellene még sorolnunk a *céh*-et is, és ide tartozik a *teher* szónak a walesi bárdokban megőrzött *tereh* alakja is. A tulajdonnevek közül – az imént felsorolt köznevekből/mellénevekből keletkezett családneveken kívül – ide tartozik még az *Enéh* női név és a *Vaskoh* [vaskó] városnév.

A tárgyrag és az *-on/-en/-ön* rag általában magánhangzóval kapcsolódik hozzájuk (*cseh_et*, *méh_en*), de az *oláh*-hoz, *pléh*-hez, *Enéh*-hez és *Vaskoh*-hoz magánhangzó nélkül is kapcsolódhat (Függelék).

Az elnémuló *h*-s tövek többségének ma már erősödő *h*-s alakja is van: *juθ* ~ *ju[χ]*, *méθ* ~ *mé[χ]* stb. Az, hogy a szótag végi *h* milyen arányban némul el, és milyen arányban erősödik dorzális réshanggá, függ a beszélő által használt nyelvváltozattól, a tövet tartalmazó szóalak élőszoabeli gyakoriságától és a beszédeseménytől.

Feltételezhető, hogy minél közelebb áll a beszélő által használt nyelvváltozat a nyelvművelő írásokból absztrahálható eszményített nyelvváltozathoz, annál gyakrabban némul el a *h*, és minél távolabb áll tőle, annál ritkábban.

Azokban a kifejezésekben, amelyeket élőszóban sajátítunk el, nagyobb valószínűséggel némul el a *h*, mint azokban, amelyeket olvasva tanulunk. A *cseh sör*, *Csehbe megyünk* kifejezésekben az anyanyelvi beszélők túlnyomó többsége elnémítja a *h*-t, a *céh h* nélküli ejtése viszont valószínűleg már csak a helyesírási szabályzatban és néhány nyelvművelő írásban megőrzött régiség. A beszélt nyelvben is használt *éhség*, *éhyomorra* szóalakokban sokkal valószínűbb a *h* elnémulása, mint a leginkább csak nyelvi adatként idézett *éh* szóban. Ez utóbbit – a helyesírási szabályzat 75. pontjával összhangban (AkH¹¹: 33) – Laczkó–Mártonfi (2004: 62) azok közé a szavak közé sorolja,

---

¹A mai magyar nyelvben egyedi kivétel a *rizskoch* ~ *rizskóf* váltakozás, de ilyen jellegű, velárislabiális váltakozásra/változásra az ősmagyarban (*teγ* ~ *teβ* ‘teszt’), a románban (*pt* < latin *kt*) és a japánban ([χ] ~ [φ] allofónia) is találunk példát.

„amelyekben a *h* semmilyen helyzetben nem törlődik,” az *éhbér, éhgyomor, éhhalál, éhkopp, éhszomj* és *éhség* kiejtését viszont – az ÉrtSz.-ral egyetértésben – *h* nélkül adja meg (i. m. 630). Ugyanígy az előszóban ritkán hallható *düh* szóalakban is jóval nagyobb valószínűséggel hangzik a *h*, mint a *dühbe jön, dühbe gurul* állandósult kifejezésekben. Ezeknek a *h* nélküli ejtéséről helyesírási hibák is tanúskodnak (Függelék).

Vélhetően az is befolyásolja a kiejtést, hogy egy kifejezést alapvető szerepében, a nyelven kívüli valóságra vonatkoztatva használunk, vagy metanyelvi kifejezésként magára a kifejezésre utalunk vele. Metanyelvi szövegben (a nyelvészeti kísérletet is beleérve) még az olyan *h* is dorzális réshanggá erősödhet, amelyet a beszélők többsége egyébként elnémitana. A *cseh nyelv* szó szerkezetben például eléggé valószínűtlen a *h* hangoztatása, de például „A *cseh* [cse(χ)] szót *h* nélkül ejtjük” mondatban már nem annyira az. A metanyelvi hatás annál erősebb, minél kevésbé tűnik a nyelvi adat élőnyelvi szöveg részletének. Gósy–Kovács (2003) kísérleteiben az elszigetelt szótári tövekben többször jelentkezett a *h*, mint a ragozott alakokban.

1.2. Erősödő *h*

Nem némul el a *h* az *-oh* végű tövekben (*doh, potroh, moh*), az idegen szavakban (*sah, fach, pech*),² a fonotaktikailag rossz formájú mesterséges szóelvonásokban (*enyh, bolyh*),³ a mozaikszavakban (*MÉH, APEH*), a hangutánzó eredetű *keh*-ben,⁴ az elfeledett, majd írott forrásokból újjáélesztett *ihlet*-ben, valamint a *Zilah* városnévben.

Az ide tartozó szavak szinte mind olvasmányszavak. Az idegen szavak elsajátítása – egészen a legutóbbi időkig – sokkal inkább olvasás közben történt, mint élőszóban, a mozaikszavakat pedig eleve betűkből alkotják. A mesterséges szóelvonások szintén olyan szavakat eredményeznek, amelyeknek a kiejtését nem befolyásolja élőszóbeli minta. Az *-oh* végű tövek *h*-jának az el nem némulására fonotaktikai magyarázat is kínálkozik (Nádasdy – Siptár 1994: 63; Törkenczy 1994: 335), de toldalékolatlan alakjukban olvasmányszavaknak is tekinthetjük őket.

Táblázatban összefoglalva:

(1)	Elnémulhatnak	Nem némulnak el
	<i>cseh, pléh, éh(ség), céh</i>	<i>-oh</i> végűek: <i>doh, potroh</i>
	<i>méh₁ ‘testrészt’, méh₂ ‘rovar’, juh, düh, rüh</i>	idegen szavak: <i>Allah, sah, fach, pech</i>
	<i>oláh, Vaskoh ~ Vaskóh</i>	elvonások: <i>enyh, bolyh</i>
		mozaikszavak: <i>MÉH, APEH</i>
		egyéb: <i>ihlet, Zilah</i>

² A magyarban a <h> és a <ch> graféma ugyanúgy egy fonémát jelöl, mint a <j> és az <ly>. A /h/-t, akár <h>-val írjuk, akár <ch>-val, szótag elején gégehangként ejtjük (*három pszichológus mechanikát hallgat*), szótag végén pedig dorzális réshangként (*ihlet, pech, technika*).

³ A mesterséges elvont *bolyh*-nak fonotaktikailag jó formájú hangátvető megfelelője is van: a *boholy* (Függelék).

⁴ A *keh* kiejtését az ÉrtSz. még kétféleképpen adja meg (*h*-val és anélkül), de a helyesírási szabályzat 75. pontja szerint már a „szónak minden alakjában ejteni szoktuk a *h*-t” (AKH¹¹: 33).

2. Nyelvtörténeti adatok

2.1. A *h* ómagyar kori elnémulása

A szóvégi *h* elnémulásának eredete a kései ómagyar korra tehető. Az ősmagyar kor elejének hangrendszere nem tartalmazta még a χ hangot. A fgr. szókezdő *k*-velárisok előtt spirantizálódott, így megjelent a χ , mint a *k* allofónja (E. Abaffy 2003: 119). Jövevényszavak szó belsejében is meghonosítják, az első ilyen szó az *asszony* (< alán *aχsin): HB. *fcen*[t] *achfcin* (E. Abaffy 2003: 123). A χ szókezdő és intervokalikus helyzetben *h*-vá válik, nagyjából a 11–13. század folyamán (E. Abaffy 2003: 304). A változás idejét nehéz megállapítani, mert mindegyik hangot *ch*-val és *h*-val is jelölik. Vö. HB. *halal nec halalál holç*, de ugyanott: *chomuv*, *charmul*, illetve: *hadlaua choltat* (vö. Bárczi 1958: 110; E. Abaffy 2003: 304). Szótagzáró helyzetben a *h* vagy asszimilálódik a rákövetkező mássalhangzóhoz.: alán *aχsin > m. *asszony*: 1150 *Ahchyn*, 12. sz. vége *achfcin*, 1177/1202–3/1337 *Ascen nepe* (EWUng 54); szl. *duchna* > m. *dunna*: 1458 *dwhna*, 1635 *dunnahaj* (EWUng. 285); vagy hangátvetéssel kerül el a szótag végéről: szl. *kuchynja* > m. *konyha*: 1206 *cuhnamezei*, 1521 *Konha* kees wono (EWUng. 790).

A χ -ból alakult *h* szó végén általában elnémul: ném. *zech* > m. *céh*: 1466 *Czech*, 1552 *tzébæl* (EWUng. 160); cseh *čech* > m. *cseh*: 1138/1329 *Cehudi*, 1438 *Chewthelek*, 1478 *Chefalw* (EWUng. 196–7); szl. *vlach* > m. *oláh*: 1283: *Olahteluk*, 1602 *Olá* (EWUng. 1057); *juh*: 1208/1359 *yuhol*, 1481 e. *jjo*, 1533 *ju* (EWUng. 651; vö. E. Abaffy 2003: 305).

E. Abaffy szerint, ha a *h* előtt rövid *o* áll, mivel az nem kerülhet szó végére, a *h* megmarad: *doh*, *potroh* (E. Abaffy 2003: 305).⁵ A 19. században azonban többen is megerősítenek bennünket abban, hogy a *doh* is néma *h*-t tartalmaz (CzF. II: 1261a; IV: 422; Balassa 1895: 174).

2.2. Az adatértelmezés nehézségei

Mind a *h* elnémulásának, mind a *h*-s ejtés megjelenésének a vizsgálatát nehezíti, hogy a *h* végű szavak leggyakrabban többes számban (*juhok*, *méhek*), tárgyestben (*csehek*), vagy *-s* képzővel (*dohos*, *mohos*) állnak, ilyenkor pedig a *h* mindig megjelenik. Részben a szórványos *h* nélkül írt adatok, illetve sokkal inkább a *-val/-vel* és *-vá/-vé* toldalékos alakok alapján lehet a *h* megjelenését és elnémulását vizsgálni. Mivel az adatokból úgy tűnik, hogy a 19. század második felétől ejtenek egyre több szóban *h*-t, így először is azt kellene megállapítani, hogy a 19. század közepe tájékán mely szavakat ejtették *h*-val, és melyeket *h* nélkül.

Földi János a szótag végi *h*-ről azt állítja, hogy „alig tetszik-meg: Tléh, tereh, juh, rüh” (Földi 1792/1912: 36), de több szót nem említ. A Debreceni Grammatika „nyugvó betűkről” ír, tudniillik a *v*-t, a *j*-t és a *h*-t a tőszóban nem ejtik, de ha magánhangzó kezdetű toldalékot kap „mindjárt előáll az addig nyugodott betű”: *lov-as*. A *h*-ra a következő példákat említi: *juh* vagy *ih*, *méh*, *moh*, *koh*. Magyarázatul pedig azt teszi hozzá: „Hogy pedig ezek az utólsó, és külömbenn Gyökér Betűk, ki nem mondódnak, ennek oka ez: mivel, kivált a *v*^l és *h*^l, nehéz kimondani a fző’ véginn; a *j*^l könnyű, és többnyire ki is mondatik” (DebrGr. 151–2). Fogarasi János nyelvtanában azt olvashatjuk, hogy néhány szó végén nem ejtik a *h*-t: *éh*, *keh*, *pléh*, *méh*, *cseh*, *czéh*, *koh*, *moh*, *potroh*, *juh*, *rüh*, az *oláh* szót *h*-val és anélkül is lehet ragozni: *oláht*, *oláhja*, de: *oláhok*. A *tereh*

⁵ Ezzel az indoklással nem E. Abaffynál találkozunk először, vö. Nádasy – Siptár (1994: 63), Törkenczy (1994: 335).

is úgy viselkedik, mintha nem lenne a végén *h*, de a ragozásban a *h* és az *r* helyet cseréli, és ez mutatja, hogy ott a *h* (Fogarasi 1843: 310). Az első akadémiai nyelvtan az *ah*, *eh* képzőkről szólva jegyzi meg: „A’ *h* mint segédbetű fordul elő e’ szók’ végén: *düh*, *koh*, *keh*, *rüh*, *doh*, *oláh* stb ’s ragozáskor mássalhangzók előtt ki sem mondatik, ’s így a’ szótagot hosszúvá nem teheti: *dühvel*, *kohból*, *rühből*.” (AkNytan 1847: 59).

A Czuczor – Fogarasi szótár is bőven ír a *h* végű szókról, különösen a **H** címszónál: „Midőn a szó végén áll a *h* betű, lágy lehelet gyanánt hallatszik, mint: *koh*, *doh*, *oláh*, *méh*, *keh*, *cseh*, *düh*, *rüh*” (CzF. II: 1261a). A **méh** címszónál pedig a következőket olvashatjuk: „Mi elemzését illeti, azon szavaink közé tartozik, melyekben a vég *h* gyöngéd utóleh, mint a *moh*, *doh*, *roh*, *düh*, *rüh*, vagy mint a *j* a *fej*, *hij*, *paréj*, *karéj*, a *v* a *lév*, *hév*, *nyüv* stb. szókban.” (CzF. IV: 422) (Az adatokat lásd a függelékben.)

Tompa József a reformkor irodalmi nyelvét vizsgálva azt állapította meg, hogy a *düh* ugyan gyakran *dühvel* formában olvasható abban az időben, de „épp elégszer előfordul” a *dühhel* is, és példákat idéz rá Kazinczytól Petőfiig (Tompa 1955: 326).⁶

Balassa József még a 19. század végén is azt írja, hogy a magyarban nem ejtik a szótag végi *h*-t, de az írás megőrizte, „leginkább idegen szó végén: *méh*, *céh*, *pléh*, *doh*, *juh*, *moh*” (1895: 149–50). A szláv eredetű szavak hangtanáról írva pedig a *doh*, *moh*, *potroh* szavakat említi, amelyek szerinte „a kiejtésben így hangzanak: *dó*, *mó*, *potró*” (1895: 174).⁷ E megállapítások egyöntetűen azt állítják, hogy a szó végén sosem ejtik a *h* hangot. A felsorolt szavak között a *koh*, *moh* és a *potroh* is feltűnik,⁸ ami azért furcsállható, mert a magyarban szó végén rövid *o* nem állhat.

2.3. A kézikönyvek tanúsága

A kiejtés változásának egyik mutatója lehet a nyelvhelyességi kézikönyvek megállapítása. Simonyi Zsigmond a Helyes magyarságban csupán a *düh* esetében írja, hogy jó a *dühhel*, de helyesebb a *dühvel*, a többi szóhoz – ha egyáltalán tárgyalja is őket – nem fűz megjegyzést (1903: 116). Kelemen Béla Jó magyarság című munkájának végén lévő szótárban megtaláljuk a *céh*, *cseh*, *düh*, *juh*, *méh*, *oláh*, *pléh*, *moh*, *sah* szavakat, de csak a *cseh*, *düh*, *méh*, *moh* szavak -val/-vel toldalékos alakjait adja meg (*csehvel*, *méhvel*, *mohval*). A *düh* mellett az áll: „*dühvel*, nem: *dühhel*!” (Kelemen 1918).

A harmincas években többen is szóvá teszik a *h*-s ejtés megjelenését. Ferenczy Géza azt sérelmezi csípős hangú cikkében, hogy egyre többen ejtik a *h*-t ott, ahol nem kellene, sőt a *dühhel* alakot még Babits és Weöres is használja (1939: 11–2, vö. még Bencze 1940: 15). Ettől kezdve folyamatosan nyomon követhető a nyelvművelő írásokban a *h*-s ejtés kifogásolása: Deme a *cseh*, *düh*, *méh* (1953: 209), Ferenczy a „*céh*, *cseh*, *düh* stb.” szavakat említi (1964: 275; vö. Kovalovszky 1977: 67). A NyKk. már felvesz egy *h*-val és *h* nélkül is „helyes” ejtésű csoportot is. Eszerint vannak: a) ingadozó *h*-sak: *éh*, *keh*, *moh*, *sah*, *Zilah*; b) mindig *h*-val ejtendők: *ah*,

⁶ Szórványosan korábban is fellelhetők más szavakban is *h*-s ejtést sejtető alakok. 1554: Vagy az Chyehel vagy Nemóttel vijuiianac (Tinódi: Első Carol ChyaBar... 225. vsz); 1594: *mehhel* (TESz. II: 878), 1772: *csehel* (Bessenyei: Hunyadi, summa – NSz.)

⁷ Magyar fonetika című munkájában ezt találjuk: „Csak egy szó van a magyarban, amelyben szótag végén fordul elő a *h*: *ihlet*; ebben is csak azért maradt meg, mivel nem az élő, hanem csak az írott nyelv szava. A szó végén is, pl. *méh*, *cseh*, *céh*, *juh* csak az affektálva beszélők ejtik, a köznyelv soha” (Balassa 1904: 86).

⁸ A TESz. is idéz egy adatot 1589-ből a *moh h* nélküli ejtésére: *moual* (TESz. II: 942).

bolyh, doh, potroh, ajatollah, MÉH, Allah; és c) néma h-sak: céh, cseh, düh, juh, méh, pléh, rüh (Elekfi 1980).

A Nyelvművelő kézisztótar több esetben szinte tárgyilagos jellemzést ad: „ma már felbukkan a kny.-ben is a [juχ]-féle ejtés... Mivel a *doh, moh, potroh, sah, Allah* végén ma már általános a [χ] hang ejtése, nem érdemes az újabb vagylagos ejtémódot helyt.-nek bélyegezni” (NymKsz.² 278). Hasonlóan megengedő még a *düh, méh, rüh* szavakkal is,⁹ az *éhség, éhkopp h-s* ejtését azonban „egyelőre kiejtési hibának” minősíti (NymKsz.² 131).

A magyar nyelv értelmező szótárában a benne található szavak kiejtéséről is találunk információt. A szótárt fellapozva azt látjuk, hogy néma h-val ejtendők a *céh, cseh, juh, oláh, méh, pléh, rüh, tereh* szavak, h-val a *bolyh, doh, enyh, potroh* szavak, és mindegyik ejtészváltozatot megtaláljuk az *éh, düh, keh, (anya)méh, moh, padisah, sah* szavaknál, de a *dühhel* és a *méhhel* alakokat a ritka minősítéssel látták el. A *rüh* címszó egyik példamondata pedig Babits Dante-fordításából származik: *rühhel*.¹⁰ Elekfi László A magyar nyelv értelmező szótárában található jelölések kapcsán a szóvégi h köznyelvi kiejtését taglalva azt írja, hogy „nem érhetjük be azzal a pusztá szabállyal, mely szerint a szóvégi h-t nem ejtjük... az általános nyelvhasználat és irodalmi előfordulások alapján megengedtük a *dühhel, méhhel* alakot is a szabályosabb és kívánatosabb *dühvel, méhvel* mellett” (Elekfi 1966: 237). Az új ÉKsz.² csak a sztenderdnek megfelelő alakokat adja meg: *mé, dü* stb.

A helyesírási szabályzatok 1856 óta foglalkoznak a kérdéssel (Szemere 1974: 124–5). A h-val való ejtés terjedését tükrözik részben a helyesírási szabályzatok osztályozásai is, bár természetesen elképzelhető az is, hogy a szabályzat készítői túllátalánosítottak, ezért nem megbízható a felosztásuk. Deme László arra mutatott rá, hogy négy szó (*doh, potroh, sah, Allah*) korábban a néma h végűek közé tartozott (Deme 1955: 51 – Bár itt a *doh*-ra nem idéz adatokat.),¹¹ így e szavak jellemző példái annak, hogyan hat vissza az írásképp az ejtésre (Szemere 1974: 124–5). A következőkben aszerint mutatjuk be a fontosabb szabályzatokat, hogy hová sorolják az egyes szavakat (a stb. rövidítés a szabályzatokban található).

(2) AkHJ. 1856. $\emptyset$: *cseh, keh, céh, koh, doh, juh* stb.

χ : –

AkHJ. 1879. $\emptyset$: *juh, keh, czéh, doh, cseh, koh, méh, potroh; tereh, vemh, kelyh, pelyh;*

χ : –

AkHJ. 1913. $\emptyset$: *céh, cseh, düh, éh, juh, méh, moh, pléh, rüh;*

χ : –

⁹ A *düh* szónál azt olvashatjuk, hogy a *dühhel* alakot „sincs okunk hibáztatni, de egyelőre a *~vel* [düvel], *~hé* [düvé] stb. a köznyelvi” (NymKsz.² 115), a *rühvel* és a *rühhel* változatokról viszont azt írja: „Mindkettő kifogástalan” (NymKsz.² 476).

¹⁰ „És úgy birkóztak körmeink a rühhel, | mintha szakács késsel kaparna pontyot” (Babits – Dante)

¹¹ Ezt megerősítik Kakuk Zsuzsának a török korból származó adatai: Allah: 1554 *Alláht, Allát*, 1562 *Allát* stb.; padisah: 1628 *padisáhvá*, 1692 *patisámhoz* (Kakuk 1996).

- AkH. 1940⁸. $\emptyset$: *céh, cseh, düh, juh, méh, pléh, rüh*; *éhínség, éhség [éínség, éség], mohlepte [molepte]*; és a szótári részben a *doh* szónál ide mutat vissza;
 χ : –, de a szótári részben megtalálható a *sahhal*;
- AkH. 1954¹⁰. $\emptyset$: *céh, cseh, düh, éh, juh, méh, pléh, rüh* stb.
 χ : *doh, potroh, sah, Allah*;
- AkH. 1984¹¹. $\emptyset$: *céh, cseh, düh, juh, méh, pléh, rüh* stb.
 χ : *bolyh, doh, éh, enyh, fellah, keh, moh, padisah, potroh, sah, Allah, Zilah* stb.; valamint a *ch* végű szavak

Adataink alapján az feltételezhető, hogy talán először az *düh*, (és talán a *rüh*?) szavakban jelent meg a *h*, majd az olyan újabb kölcsönszavakon, mint az *Allah, padisah, sah*. Meg kell azonban azt is jegyeznünk, hogy a 19. században is felbukkannak *h* nélküli ejtésre utaló adatok: 1834 *Allát*, 1858 *Allaht, Allahn*, 1900 *Alláht* (NSz.). E kettősség talán a kölcsönzés módjára utal, a *h*-s adatok az írásbeli átvételre, a *h* nélküliek a szóbeli átvételre mutathatnak. Hogy a *doh* esetében a 19. században azoknak van-e igazuk, akik szerint nem hangzott a szó végén a *h*, vagy azoknak, akik szerint hangzott, igen nehéz – ha nem lehetetlen – eldönteni, ugyanis *h* nélküli írott adatok nincsenek, *-val/-vel* toldalékos formában pedig nem használatos. A *düh* és a *rüh* *h*-s ejtése a 20. század elején már biztosan létezett.

2.4. Az elnémulás visszaszorulása

Egy nyelvi változás kronológiájában nemcsak annak van jelentősége, hogy mikor jelennek meg az új alakok, hanem annak is, hogy a régebbi formák mikorra szorulnak ki teljesen a nyelvhasználatból. Azon az alapon, hogy a *doh, moh, potroh* szavak *h*-s ejtését az egyébként konzervatív helyesírási szabályzat és a nyelvművelés is szentesíti, azt feltételezhetjük, hogy az *-oh* végű szavaknak a Balassa (1895: 174) szerint még a XIX. században is létező *h* nélküli ejtése a XX. században már nem volt meg. Bár ezekkel a tövekkel az élőnyelvben jobbra csak toldalékolt alakjukban találkozhatunk (*dohos, mohos, potrohos*), a *h*-s ejtés kizárólagossá válására nem tartjuk kielégítőnek azt a magyarázatot, hogy toldalékolatlan alakjukban ezeknek a szavaknak a kiejtését ugyanúgy az íráskép határozza meg, mint minden más írásban elsajátított szóalak kiejtését. Toldalékolatlanul ugyanis a *juh, düh, rüh* szavakra is igen nehéz élőszóbeli adatot találni, ezeknek mégis a *h* nélküli ejtését rögzíti a helyesírási szabályzat. Az *-oh* végű tövek *h*-jának a szótag végi hangoztatására Nádasy – Siptár (1994: 63) és Törkenczy (1994: 335) fonotaktikai alapú magyarázatát tartjuk a legmeggyőzőbbnek.

Vegyük észre, hogy a rövid *-o*-ra végződő szavak Balassa idején sem voltak jók, csak akkor még a rosszul formált alakokat pótlónyúlással is helyre lehetett hozni (*dó, mó, potró*), de erre a mai magyar nyelvben már valamiért nincs lehetőség. Arra, hogy miért nincs, egyelőre nincs alaposan végiggondolt válaszuk, talán van egy olyan megszorítás, hogy a bemeneti zöngé nem terjedhet jobb felé.

Az *-oh* végűekhez hasonlóan hangtani szempontú csoportot alkotnak azok a tövek is, amelyekben a *h*-t felső nyelvvállású labiális magánhangzó előzi meg (*juh, düh, rüh*). Ezek a tövek, ha elnémul bennük a *h*, szokatlanok lesznek annyiban, hogy rövid *u*-ra, *ü*-re fognak végződni. Több szótagú szavak esetén, pl. *kapu* vagy *eskü*, ez rendben is volna, ám ezek egy szótagú szavak. A *h* tövéktől eltekintve nincs olyan egy szótagú

magyar szó, amely rövid *u*-ra vagy *ü*-re végződné: a *bú*, *szú*, *Q* [kú], *fű*, *hű*, *mű*, *nyű*, *tű* mind hosszú (l. Nádasy – Siptár 1994: 63; Törkenczy 1994: 336). Talán nem meglepő, hogy azok közé a szavak közé, amelyeknek a *h*-s ejtését a NymKsz.² ma már kevésbé hibáztatja, kettő (a *dűh* és a *rűh*) ebből a csoportból került ki.

3. Optimalitáselméleti elemzés

3.1. Az elmélet bemutatása

Az optimalitáselmélet (Prince – Smolensky 1993/2004; Rebrus 2001) olyan általános nyelvelmélet, amely a nyelvi változatosság és a nyelvi változás modellálására is alkalmas. Az elmélet egyik alapfeltevése, hogy elvileg bármilyen bemenetből bármilyen kimenet létrehozható, de közülük csak a lehető legjobb valósulhat meg. Azt, hogy az elvileg létrehozható kimeneti alakok közül melyik jelenik meg a felszínen, egy megszorításhierarchián alapuló értékelő mechanizmus dönti el. A megszorítások egyetemesek, rangsorolásuk viszont nyelvenként – sőt szókincsrétegenként is – különbözik. A megszorítások két fő típusát a jelöltségi és a hűségmegszorítások alkotják. A jelöltségi megszorítások tipológiai univerzálékon alapulnak, a hűségmegszorítások pedig a kimenetnek a bemenettől való eltérését korlátozzák.

A lehető legjobb alak korántsem tökéletes, csak kevésbé rossz, mint a többi. A szótag végi *h*-t eltüntető vagy megváltoztató folyamatokból – pl. *oláθ*, *te[k]nika* vagy *rizskó[f]* – jól látszik, hogy a szótag végi *h*-t valamiért nem szeretjük. Az egyalakúsító folyamatokból pedig arra következtethetünk – ilyen pl. a *(gyümölcs)levet* > *(gyümölcs)lét* –, hogy nem jó az sem, ha egy morféma *h*-ja hol hangzik, hol nem (mint pl. a *juθ* : *ju[h]ok* alternációban). Bármit teszünk is a szótag végi *h*-val, valamilyen megszorítást mindenképp megsértünk.

A szótag végi *h* hangoztatása, törlése vagy epitetikus magánhangzóval a szótag elejére való helyezése az alábbi megszorítások közül sért meg egyet-egyet:

(3) Megszorítások

1. *H]_σ
Szótag végén nem lehet [h], [χ] vagy [ç].
2. MAX
A bemenet minden elemének van megfelelője a kimenetben (= ne törölj).
3. DEP
A kimenet minden elemének van megfelelője a bemenetben (= ne adj hozzá).

Ezek közül az 1. jelöltségi megszorítás, a 2. és a 3. pedig hűségmegszorítás.

Az, hogy melyik megszorítás sérthető meg büntetlenül, és melyik nem, a megszorításhierarchián múlik. Attól függően, hogy a hierarchiában melyik megszorítás van előrébb, és melyik hátrébb, más-más szóalak kerül ki győztesen a *jelöltek*-nek nevezett elvileg létrehozható alakok versenyéből. Ha a szótag végi *h*-ra vonatkozó jólformáltsági megszorítás és a hozzáadást tiltó DEP erősebb a törlést tiltó MAX-nál, akkor az a jelölt nyer, amelyben a *h* törlődik:

(4) $*H]_{\sigma}$, DEP $\gg$ MAX

cseh	$*H]_{\sigma}$	DEP	MAX
cse χ	*!		
$\rightarrow$ cse $\emptyset$			*
csehe		*!	

A *tableau*-nak nevezett táblázat bal felső sarkában a morfémváltozatokból absztrahált bemeneti alak van, vele egy sorban a megszorítások, alatta pedig a jelöltek. A megszorítások közötti szaggatott vonal egyenrangúságot jelöl, a folytonos vonal pedig hierarchikus különbséget fejez ki. A csillag a megszorítás megsértését jelöli, a felkiáltójel pedig azt, hogy a megszorítás megsértése végzetes. Az első akadálypárnál a *cse χ* és a *csehe* elbukik, mert mindketten megsértenek egyet-egyét a két egymáshoz képest rendezetlen megszorításból, de a *cse $\emptyset$* nem. A verseny véget ér, mert már csak egy versenyző marad. Vegyük észre, hogy a *cse $\emptyset$* sem tökéletes, hanem csak optimális – hiszen megsérti a MAX-ot –, de ez már nem számít, mert aki megnyerte a versenyt, az a hátralevő megszorításokból annyit sérthet meg, amennyit csak akar. A hatástalan megszorítások alatti területet szokás kiszürkíteni a tableau-kban.

A megszorításhierarchia szókinszérétegenként más és más lehet. Ha a DEP és a MAX helyet cserél, akkor az epitetikus alak győz:¹²

(5) $*H]_{\sigma}$, MAX $\gg$ DEP

moh	$*H]_{\sigma}$	MAX	DEP
mo χ	*!		
mo $\emptyset$		*!	
$\rightarrow$ moha			*

Ha a MAX és a DEP erősebb a szótag végi *h* tiltásánál, akkor a *h*-nak hangoznia kell:

(6) MAX, DEP $\gg$ $*H]_{\sigma}$

sah	MAX	DEP	$*H]_{\sigma}$
$\rightarrow$ sa χ			*
sa $\emptyset$	*!		
saha		*!	

A megszorításhierarchiákat permutáló faktoriális tipológia egy szó különböző alakváltozatain is szemléltethető. A magyar nyelvterületen a ‘rovar’ jelentésű *méh* szót mondják úgy is, hogy *mé $\emptyset$* , úgy is, hogy *mé[χ]*, és úgy is, hogy *méhe*:

¹² Annak, hogy ez az epitetikus magánhangzó eredetileg birtokos személyjel volt-e, vagy valami más, nem tartozik a tárgyhoz. Mi itt most azt modelláljuk, hogyan lehet optimális a tövégi magánhangzóval bővülő alak, függetlenül attól, hogy ez a magánhangzó honnan ered.

(7) $*H]_{\sigma}, DEP \gg MAX$

méh	$*H]_{\sigma}$	DEP	MAX
méχ	*!		
☞ mé∅			*
méhe		*!	

(8) $*H]_{\sigma}, MAX \gg DEP$

méh	$*H]_{\sigma}$	MAX	DEP
méχ	*!		
mé∅		*!	
☞ méhe			*

(9) $MAX, DEP \gg *H]_{\sigma}$

méh	MAX	DEP	$*H]_{\sigma}$
☞ méχ			*
mé∅	*!		
méhe		*!	

Mindebből egyelőre csak annyi látszik, hogy az elmélet alkalmas a nyelvi változatosság modellálására. A következő pontban azt fogjuk bemutatni, hogy miképp lehet vele a nyelvi változást modellálni.

3.2. A *h* újrarahangosodása a XIX. századtól napjainkig

XIX. századi munkákban (pl. Czuczor – Fogarasi 1864: 1261, 1867: 422; AKHJ. 1856: 8, AKHJ. 1879: 9) olyan szavaknak is olvashatunk a *h* nélküli ejtéséről, amelyekben ma már nem némulhat el a *h*. Erre a korszakra még olyan megszorítás-hierarchiát feltételezhetünk, amelyben a szótag végi *h*-ra vonatkozó jól formáltsági megszorítás és a hozzáadást tiltó DEP minden esetben erősebb a törlést tiltó MAX-nál:

(10) $*H]_{\sigma}, DEP \gg MAX$

céh	$*H]_{\sigma}$	DEP	MAX
céχ	*!		
☞ cé∅			*
céhe		*!	

A mai magyar nyelvben ez már elképzelhetetlen: *-oh* végű szavak végén nem némulhat el a *h*. Ez összefüggésbe hozható a helyesírásból is ismerős fonotaktikai megszorítással, hogy a középső nyelvállású ajakkerekítéses magánhangzók szó végén mindig hosszúak: *jó, nő*, de **jo, *nő* (Nádasdy – Siptár 1994: 63; Törkenczy 1994: 335).¹³

- (11) * $\check{O}$]_o
Szó végén nem lehet rövid *o* vagy *ö*.

A helyesírási szabályzat 10. kiadása (AkH. 1954: 89) olyan nyelvállapotot rögzít, amelyben a szó végi rövid *o/ö* tilalma már erősebb a *h*-ra vonatkozó megszorításnál, de ez utóbbi továbbra is erősebb a MAX-nál:

- (12) * $\check{O}$]_o, DEP >> *H]_σ >> MAX

a)

	doh	* $\check{O}$] _o	DEP	*H] _σ	MAX
☞	doχ			*	
	doθ	*!			*
	doha		*!		

b)

	juh	* $\check{O}$] _o	DEP	*H] _σ	MAX
	juχ			*!	
☞	juθ				*
	juha		*!		

c)

	juh+ok	* $\check{O}$] _o	DEP	*H] _σ	MAX
☞	ju.hok				
	ju.θok				*!

A következő olyan meghangosodó csoport, amelynek a tagjait hangtani hasonlóság fűzi össze, az *-uh/-üih* végű tövek csoportja (*juh, düih, rüih*). Ezekben a *h* elnémulása a következő megszorítást sérti (l. Nádasdy – Siptár 1994: 63; Törkenczy 1994: 336).¹⁴

- (13) *[[... $\check{U}$]_σ]_o
Egy szótagú szó nem végződhet rövid *u*-ra vagy *ü*-re.

Azokban a nyelvváltozatokban, nyelvi szituációkban, amelyekben a *juh* *h*-ja szótag végi helyzetben is hangzik, a megszorításhierarchia a következőképp módosul:

¹³ A *no(no)* nem gyengíti ezt a megszorítást, mert az indulatszavak részben abban is különböznek a rendes szavaktól, hogy nem korlátozzák őket a fonotaktikai megszorítások. Az *ühüm* [m^o h[~] m^o] és a *pszt* szóban pl. magánhangzó sincs.

¹⁴ A *hu, hü* indulatszavak itt sem számítanak.

(14) *Ö]_ω, *[[...Ű]_σ]_ω, DEP >> *H]_σ >> MAX

a)	juh	*Ö] _ω	*[[...Ű] _σ] _ω	DEP	*H] _σ	MAX
	☞ juχ				*	
	ju∅		*!			*
	juha			*!		
b)	cseh	*Ö] _ω	*[[...Ű] _σ] _ω	DEP	*H] _σ	MAX
	cseχ				*!	
	☞ cse∅					*
	csehe			*!		
c)	cseh+ül	*Ö] _ω	*[[...Ű] _σ] _ω	DEP	*H] _σ	MAX
	☞ cse.hül					
	cse.∅ül					*!

Az írásban elsajátított szavak fonológiája annyiban tér el az élőszóban elsajátítottaktól, hogy az íráskép hatására a MAX és a DEP minden más megszorítást megelőz:

(15) MAX, DEP >> *H]_σ, *Ö]_ω, *[[...Ű]_σ]_ω

sah	MAX	DEP	*H] _σ	*Ö] _ω	*[[...Ű] _σ] _ω
☞ saχ			*		
sa∅	*				
saha		*!			

Az, hogy pontosan mely szavak tartoznak az írásban elsajátított, ún. szemszavak közé, további kutatást igényel. Mindenképp szemszavak a betűkből létrehozott mozaikszavak (*MÉH*, *APEH*) és az írásban átvett idegen szavak (*Hezbollah*), de valószínűleg szemszó még az általánosan elterjedt, ráadásul finnugor eredetű *méh* is (TESZ II: 878–9), amelyet iskoláskor előtt inkább *méhecske* néven ismernek a gyerekek, a nyelvjáráásokban pedig a *méhe* használatos helyette.¹⁵ A Magyar nyelvjáráások atlaszában arra a kérdésre, hogy mi a neve annak a kis bogárnak, amelyik a mézet gyűjti, a Dunántúl középső és nyugati felén *méhe*, az Alföld középső részén *méhecske*, a Tiszántúl északkeleti részén többségében *dongó* volt a válasz, csak a Dél-Dunántúlon, valamint a romániai kutatópontokon adták meg a *méh* szót (MNYA. 384). (A térképlaphoz kapcsolódó megjegyzés szerint a hangtaninak készülő térképet át kellett minősíteni lexikaivá.)¹⁶ Hasonlóan tanulságos a *juh* térképlapja is. A „mi a bárány, birka, kos közös neve?” kérdésre a Dunántúlon és az Alföld déli részén a *birka*, a Duna–Tisza közének középső részén a *bürge~birge* szóval feleltek. A *juh* megnevezés csak az

¹⁵ A h végű szavak meglehetősen ritkák (vö. Gósy – Kovács 2003: 442–3).

¹⁶ Csupán három olyan kutatópont volt, ahol szinte következetesen h-val jegyezték föl az adatokat: a szlovákiai Magyarhegymeg, Magyarbód, és Nagyszalánc. Ezek a szlovákiai részen a 18., 24. és 25. számmal jelölt települések.

északkeleti részeken, a szlovákiai kutatópontok keletre eső felén és a romániai kutatópontokon volt meg. A laphoz fűzött megjegyzésekben azt is olvashatjuk, hogy „egyések szerint *juh*-nak csak az uradalmakban nevezték a birkát” (MNYA. 342).

4. Konklúzió

Az optimalitáselmélet megszorításalapú elmélet. A megszorításokra való összpontosítás nélkül a *h* újrhangosodását elintézhethetnénk annyival, hogy az újabb nemzedékek betűjejtőbbek a régebbieknél, de nehezen adhatnánk választ arra, hogy az eredeti magyar szavak és a meghonosodott jövevényszavak szókincsrétegén belül az *-oh* végűek újrhangosodását miért kodifikálta hamarabb a helyesírás és a nyelvművelés, mint a többiét. Nehezen tudnánk válaszolni arra is, hogy azokban a tövekben, amelyekben a *h* előtt ajakkerekítéses felső nyelvvállású magánhangzó van (*juh, düh, rüh*) miért hangoztatják művelt emberek is gyakrabban a *h*-t, mint például a *cseh, oláh* vagy *pléh* szóban. Az optimalitáselmélet rákényszerít, hogy a nyelvi változás leírásakor a fonotaktikát is figyelembe vegyük.

A fonotaktika azonban önmagában nem elég. Fonotaktikailag a *méő* ugyanolyan jó, mint a *lé*, mégis jóval többen ejtik benne a *h*-t, mint a *cseh* vagy az *oláh* szóban. A *h* újrhangosodásában tehát nemcsak a fonotaktikának van szerepe, hanem annak is, hogy a *h*-s tövet tartalmazó szóalakot élőszóban vagy olvasva sajtójtjuk el.

HIVATKOZÁSOK

- AKH. 1940⁸ = *A magyar helyesírás szabályai*, 8., javított és bővített kiadás.
 AKH. 1954¹⁰ = *A magyar helyesírás szabályai*, 10., átdolgozott és bővített kiadás.
 AKH. 1984¹¹ = *A magyar helyesírás szabályai*, 11. kiadás, Budapest, Akadémiai.
 AKHJ. 1856 = *A magyar helyesírás ügyében a m. acad. nyelvtudományi bizottmány előterjesztése a nyelvtudományi osztályhoz*, Pest.
 AKHJ. 1879 = *A magyar helyesírás elvei és szabályai*, Budapest.
 AKHJ. 1912 = *A magyar helyesírás szabályai*, Budapest.
 AKHJ. 1915 = *A magyar helyesírás szabályai*, 1915.
 AkNytan. 1847 = *A' magyar nyelv rendszere*. Második kiadás. Közre bocsátá a Magyar Tudós Társaság, Buda.
 Anon. 2000: LÁZ-szüret! *IFI Magazin*, 2000. szeptember.
<http://www.hhrf.org/ifi/200009/ifi1.htm> [2006. november 27-én]
 Anon. 2002: MIÉP: Napjaink marxizmus-leninizmusa a másságizmus, *Index.hu*, 2002. február 24. <http://index.hu/valasztas/miep0224b/> [2006. augusztus 4-én]
 Anon. 2004: Az MTK Pécselt, a Vasas Pápán kapott ki, *Origo Sport*, 2004. szeptember 18. <http://www.origo.hu/sport/magyarfoci/20040918azmtk.html?pidx=4> [2006. augusztus 4-én]
A Pallas nagy lexikona, Budapest, Pallas, 1893–1900. Elektronikus változat:
<http://www.mek.iif.hu/porta/szint/egyeb/lexikon/pallas/html/>
 Balassa József 1895: Hangtan, in Balassa József–Simonyi Zsigmond 1895: *Tüzetes magyar nyelvtan történeti alapon*, Budapest, MTA kiadása, 1–210.
 Balassa József 1904: *Magyar fonétika*, Budapest, Franklin.
 Bencze István 1940: Helyesírás és kiejtés, *Magyarosan* 9, 13–16.

- Chr [fórumos név] 2004: [Hozzászólás a „10.d angolhumán” témához], *József Attila Gimnázium Budapest – Fórum, csevegés, segítségkérés*, 2004. október 12.
<http://www.jagbp.hu/forum/viewtopic.php?t=21&start=921> [2006. augusztus 4-én]
- Czuczor Gergely–Fogarasi János: *A magyar nyelv szótára*, CD-ROM, Budapest, Arcanum, 2003.
- DebrGr. = *Magyar Grammatika, mellyet készített Debreczenbenn egy Magyar Társaság*, Bétsbenn, 1795.
- Deme László 1953: A helyes magyar kiejtés kérdése, in Lőrincze Lajos szerk.: *Nyelvművelésünk főbb kérdései*, Budapest, Akadémiai, 199–239.
- Deme László 1955: A szóelemző (etimologikus) írásmód, in Benkő Loránd szerk.: *Helyesírásunk időszerű kérdései*, Budapest, Akadémiai = *Nyelvtudományi Értekezések* 4, 45–53.
- E. Abaffy Erzsébet 2003: Hangtörténet, in Kiss Jenő–Pusztai Ferenc szerk.: *Magyar nyelvtörténet*, Budapest, Osiris, 106–28; 279–351.
- Elekfi László 1966: Köznyelvi kiejtésünk és az Értelmező Szótár, in Országh László szerk.: *Szótártani tanulmányok*, Budapest, Tankönyvkiadó, 227–78.
- Elekfi László 1980: h, in Grétsy László–Kovalovszky Miklós szerk.: *Nyelvművelő kézikönyv I*, Budapest, Akadémiai.
- Elza [fórumos név] 2006: [Hozzászólás az „Ezüst Millennium” témához], *A SilverMoon fóruma*, 2006. március 17.
<http://silvermoon.animehq.hu/forum/viewtopic.php?t=94&start=59> [2006. augusztus 4-én]
- ÉrtSz. = Bárczi Géza–Országh László szerk. 1959–1962: *A magyar nyelv értelmező szótára I–VI*, Budapest, MTA.
- EWUng. = Benkő Loránd főszerk. 1993–1995: *Etymologisches Wörterbuch des Ungarischen 1–2*, Budapest, Akadémiai. – 3 (Register) 1997.
- Fábián József 2001: A tenkei sport többet érdemelne! *Bihari Napló*, Nagyvárad, 2001. február 28. <http://www.hhrf.org/biharinaplo/01feb/bn10228t.htm> [2006. július 25-én]
- Fehér György 2004: *A háziállatok funkcionális anatómiája*, Budapest, Mezőgazda. [„A bélszó, intestinum (vékonybél, vastagbél)” c. fejezet elektronikus változata
<http://www.hik.hu/tankonyvtar/site/books/b107/ch04s04s03s01.html>]
- Ferenczy 1964: Céh, cseh, düh stb., in Ferenczy Géza–Ruzsiczky Éva szerk.: *Nyelvművelő levelek*, Budapest, Akadémiai, 275–6.
- Ferenczy Géza 1939: Cseh düh – oláh juh, *Magyarosan* 8, 10–3.
- Fogarasi János 1843: *Művelt magyar nyelvtan*, Pest.
- Földi János 1912: *Magyar grammatikája*. Közzéteszi Gulyás Károly, Budapest, Franklin Társulat (Régi magyar könyvtár 28.).
- Gósy Mária–Kovács Magdolna 2003: Nyelvi tudatosság, norma és rendszerkényszer a h esetében, *Magyar Nyelvőr* 127, 439–55.
- Juhász László é. n.: *Avestán Hun Hitvallás*,
<http://zoroaster.freeweb.hu/AhuraMazda.htm> [2006. november 27. 2006. augusztus 4-én – csak IE-vel]
- Kelemen Béla 1918³: *Jó magyarság*, Budapest, Athenaeum.
- Kílane [szerzői név] é. n. [2003]: *Ellan története, Hatodik Bugyor*,
<http://hatodikbugyor.uw.hu/irasok.php?act=iras&target=41> [2006. augusztus 4-én]
- Kovalovszky Miklós 1977: *Nyelvfejlődés – nyelvhelyesség*, Budapest, Akadémiai.

- Laczkó Krisztina – Mártonfi Attila 2004: *Helyesírás*, Budapest, Osiris.
- Máté Zsófia 2005: Bezáratják az egészségtelen iskolákat, *Reggeli Újság*, Nagyvárad, 2005. augusztus 25., 3.
<http://www.reggeliujsag.ro/data/198-2005-8-25/198-3.pdf> [2006. július 25-én]
- MCOnet Média csoport 2005: Belényes vidéke, *Nagyvárad Online*, Bihar megye
http://bihor.oron.ro/index_hu.php?tema=11 [2006. július 25-én]
- Nádasdy Ádám – Siptár Péter 1994: A magánhangzók, in Kiefer Ferenc szerk.: *Strukturális magyar nyelvtan 2: Fonológia*, Budapest, Akadémiai, 42–182.
- MNSz. = Magyar Nemzeti Szövegtár. <http://corpus.nytud.hu/mnsz/>, [2006. november 27-én]
- NSz. = *Magyar Történeti Korpusz*, <http://www.nytud.hu/hhc/>
- NyKk. = Grétsy László – Kovalovszky Miklós szerk. 1980–1985: *Nyelvművelő kézikönyv I–II*, Budapest, Akadémiai.
- NymKsz. = Grétsy László – Kemény Gábor szerk. 1996: *Nyelvművelő kézikönyvtár*, Budapest, Auktor.
- NymKsz.² = Grétsy László – Kemény Gábor szerk. 2005: *Nyelvművelő kézikönyvtár*, második, javított és bővített kiadás, Budapest, Tinta.
- Paál Zoltán 2003: *A barkók honfoglalása. A 24 hun nép törzsi szövetségének igaz története* 15. rész.
<http://free.x3.hu/terembura/arvisura/arv15.html> [2006. július 25-én]
- Pánki [fórumos név] 2003: [Hozzászólás a „Valami jó topic” témához], *Foci.hu*, 2003. március 21. <http://www.foci.hu/forumtartalom.php?tid=61654&min=3747> [2006. augusztus 4-én]
- Prince, Alan – Paul Smolensky 1993/2004: *Optimality Theory: constraint interaction in generative grammar*, Oxford, Blackwell.
- Rebrus Péter 2001: Optimalitáselmélet, in Siptár Péter szerk.: *Szabálytalan fonológia*, Budapest, Tinta, 77–116.
- Ronin1 [fórumos név] 2003: [Hozzászólás a 2003. május 17-i „Reggelt...” hírhez], *GameStar Online*,
<http://www.gamestar.hu/kommentek.php?sid=7442&poz=788> [2006. augusztus 4-én]
- Sancsi [fórumos név] 2006: [Hozzászólás a „Csípőficam” témához], *Babanet Társalgó*,
<http://www.babanet.hu/tarsalگو/viewtopic.php?t=96089&start=25> [2006. július 25-én]
- Simonyi Zsigmond 1903: *Helyes magyarság*, Budapest, Athenaeum.
- Szakács Dávid (viccbeküldő) 2004: A paraszt ül a tóparton, *Mellesleg – Történetek*,
<http://www.tortenetek.hu/browse.php?act=detail&wid=3090&tid=4747> [2006. július 25-én]
- Szeghalmi Örs 2002: Jól megy a szimulált helyzetek megoldása, *Bihari Napló*, Nagyvárad, 2002. november 19.
<http://www.hhrf.org/biharinaplo/02nov/bn021119t.htm> [2006. július 25-én]
- Szemere Gyula 1974: *Az akadémiai helyesírás története (1832–1954)*, Budapest, Akadémiai.
- VégSz. = Papp Ferenc 1969: *A magyar nyelv szóvégmutato szótára*, Budapest, Akadémiai.
- Tari István 1998: *Napszél*, Újvidék, Fórum.
- Tornyai Bianka 2006: *Ifjú tehetségek a „Zárdában”*, <http://www.tesedikovo.tulok.sk/> [2006. szeptember 12-én]

- Törkenczy Miklós 1994: A szótag, in Kiefer Ferenc szerk.: *Strukturális magyar nyelv-tan 2: Fonológia*, Budapest, Akadémiai, 273–392.
- Videcz Ferenc 2004: Októberi meditáció, *Hetedhétátár*
<http://www.hetedhethatar.hu/irasok/videcz20040220.htm> [2006. július 25-én]
- Wisinger István 2003: Házimozi VI. 16–22. *Terasz.hu*,
http://www.terasz.hu/main.php?id=egyeb&page=cikk&cikk_id=4106 [2006. július 25-én]

FÜGGELÉK I.

Boholy

Ugyanez alatt és a *bolyhok* összehúzódása miatt az erek is összenyomatnak; amint a *boholy* elernyedte erei vérrel telnek meg, a *boholy* duzzad és a *boholy* közepében levő tömlő mintegy szívóhatást fog gyakorolni a kívül levő anyagokra, annál is inkább, mivel a tápnedverekben billentyűk vannak, melyek nem engedik, hogy a *boholy* középponti tömlőjéből beléjük szorult anyag a *boholyba* visszatérhessen. (A *Pallas nagy lexikona, felszívódás* szócikk)

A centrális nyirokér mellett a *boholy* tengelyében 1-3 elágazódás nélküli terminális arteriola is halad a *boholy* csúcsáig, majd ott a szökökút vízszaraihoz hasonlóan elágazódik. (Fehér 2004)

Nagy örömmel láttam ugyanakkor a *bolyh* szót a *boholy* helyett (54. o.), mert az orvosi nyelvben – helytelenül – a nyelvünkben hiányzó utóbbi szó terjedt el. (MNSz.)

Düh

A Steno művésznéven dolgozó olasz rendező, Stefano Vanzina találta ki a figurát, meg találta meg hozzá a színészt aztán, történetei elszaporodtak, majd betársult mellé Terence Hill (Különben *dübe* jövünk), és azóta le sem mennek a képernyőről. (Wisinger 2003)

A paraszt ül a tóparton. Hirtelen fog egy aranyhalat.

– Hé paraszt, ha visszadobsz, teljesítem egy kívánságod.

Erre a paraszt örületesen *dübe* gurul, földhöz csapja a halat, és eltapossa, majd idegesen mondja a döglött halnak:

– Anyád a paraszt! (Szakács 2004)

– Ez hazugság! És pont a Büszkeség istennőjének hazudjak! ÉN?! – Birloh szürke haja meglebbent a *dütől*. (Kílane é. n.)

Az volt az elképzelésünk, hogy jól felbosszantva az ellenfeleinket, meg gondolatlan lépésre készítsük őket, ami úgy nézett ki, be is jött. A két férfi feje már lilult a *dütől*, hogy majd felrobbantak. (Elza 2006)

Enéh

Követtük az új hazába szép *Enéht*,

Hogy betöltsük híven népünk végzetét. (Juhász é. n.)

Gondozóban felismerte a leányát, *Enéht*, és most boldogan neveli unokáit. (Paál 2003)

Enéhn 10 hétig volt kengyel, az utolsó héten már 2·2 órára levehettük. (Sancsi 2006)

Oláh

Azt a szólást, hogy „úgy ott hagyta, mint Szent Pál az oláhokat,” Veresegyházon úgy ismerik, hogy „úgy ott hagyta, mint Szent Pál az *oláht*.” (saját gyűjtés, 2006)

Csurka szerint ugyanis *Oláht* baseballütővel verték, Hegedűs vesztét pedig a sajtó akarja nap mint nap. Mint ismeretes, *Oláht* saját állítása szerint politikai okokból verték meg, jóllehet a rendőrség erre semmilyen bizonyítékot nem talált. (Anon. 2002)

Andruskó indította a bal oldalon felfutó *Oláht*, aki balról 10 méterről lőtt, Csernyánszki védett. (Anon. 2004)

Máté 25 méteres lövése megpattant *Oláhn*, és az elmozduló Csernyánszky mellett a kapu bal oldalába gurult (0–1). (Anon. 2004)

és ez nem csak rajtad múlik hanem sajnos bizony *Oláhn* is (Chr 2004)

Pléh

...Körömként
növé, *pléht* verő ólmos eső
lakkozza be azt, ami történt... (Tari 1998)

Két rendőr barkochbázik:

- Élőlény?
- Igen.
- Ember?
- Igen.
- Fémből van?
- Igen.
- Várj, tudom! *Plébános!* (Anon. 2000)

Hangját lomb zokogása s a törzsek sóhaja adja;
Ő legfeljebb hitvány *pléhn*, cserepen citerázna. (Videcz 2004)

Mert ott aztán a széklábakat kell készítsék a műhelyben, satuval dolgozni, *pléht*, bádogot egyenesíteni, egyengetni... (MNSZ.)

Rizskoch

Túrógombóc, rántott hús rizzsel, *rizskóf*, sült krumpli, és még sok van!
Nagyon szeretem a péksüteményeket! (Pánki 2003)

Áááá, az nagyon finom! Hagyjatok nekem is belőle! Nálunk *rizskóf!*
(Ronin1 2003)

Ettünk gulyást, palacsintát, zöldséglevest, paradicsomlevest, aranygaluskát, spagettit, lángost, pörköltet, mákostésztát, krumplilevest, ???, „lábotlant” (az egyik kislány szerint ???, „lábnélkülit” :-)) és a nagy kedvenc, a *rizskó/ rizskók/ rizskóf/ rizsagörhöny* se maradhatott el. Ugyan a nevében nem tudunk megjegyezni, de abban mindenki egyetértett, hogy az íze nagyon jó. (Tornyai 2006)

Vaskoh

A város környéke a megye déli, *Vaskoht* övező területeivel együtt a román hagyományörző rendezvényeknek köszönhetően az egyik legismertebb régióvá vált. (MCOnet Médiacsoport 2005)

Valamikor komoly sporttevékenység folyt Tenkén, s főleg a focisták „remekeltek” már a ’30-as években is, hiszen akár otthon vagy Borosjenőben, Borossebesen, Köröskisjenőben, Belényesen, *Vaskohn*, Margittán stb. legtöbbször győztesként hagyták el a pályát. (Fábián 2001)

Belényesben, *Vaskohn* és Szentandráson lépett akcióba a Polgári Védelem (PV). (Szeghalmi 2002)

Ez történhet Cséffán, Szentimrén, Körösgyéresen, Vizesgyánon, Pusztahollódon, Venteren meg *Vaskohn*. (Máté 2005)

FÜGGELÉK II.

Czuczor – Fogarasi szótára (CD-ROM)

	-val/-vel	-vá/-vé	-hal/-hel	-há/-hé
céh	–	–	–	1
düh	–	2 (+2) ¹⁷	3	6
éh	4 ¹⁸	–	8	–
juh	2	–	–	–
méh	–	–	–	–
moh ¹⁹	6	–	2	–
oláh	2	–	–	–
pléh	4	–	–	–
rüh	1	–	–	–

¹⁷ Két adat a *dühhé* mellett fordul elő. Az egyik a **dühül** alatt: „Dühhé vagy dühvé lesz, azaz egész valója dühhé változik.”, a másik a **dühít** alatt: „Tulajdonkép, dühhé (vagy dühvé) tesz, azaz egész valóját alakít dühhé változtatja.”

¹⁸ Az **éhvelhalás** címszót az **éhhelhalás**-hoz utalja.

¹⁹ A **moh** címszónál azt a megjegyzést olvashatjuk: „Tájdivatosan utóhangzással moha, mint koh koha, méh méhe, pih pihe is.”

Pesti Hírlap (1841–44 között)

	-val/-vel	-vá/-vé	-hal/-hel	-há/-hé
céh	1	–	1	–
düh	4	1	8	–
éh	–	–	6	–
juh	1	–	1	–
oláh	3	–	–	–

A h és a h nélküli változatok száma a Magyar történeti szövegtárban

A szövegtárban a régies helyesírású alakokra is rákerestünk, így a táblázat összesített adatai azokat is tartalmazzák. Vagyis az adatok nemcsak a *céh*, hanem a *czéh*, *tzéh*, a *cseh* és a *tseh* írott változatokat is magukban foglalják. A *düh* összes adatába beleértjük a *dühiung*, *dühít*, *dühös* származékokat, de a *moh* esetében a *mohás*-t nem, csak a *mohos*-t vettük figyelembe, mivel előbbi a *moha* származéka. Ugyanígy az *enyh* szónál nem számoltuk az *enyhít*, *enyhül* alakokkal, mivel azok nem az *enyh*, hanem az *enyhe* szó származékai.

	összes	-val/-vel; -vá/-vé	-hal/-hel -há/-hé
céh	1343	1	0
cseh	1957	2	2
düh	4355	171	47
éh	3685	0	15 + 52 ²⁰
juh	2386	6	1
méh (rovar)	1394	3	2
méh (anyaméh)	691 ²¹	2	1
oláh	1328	10 ²²	6
pléh	252	7	0
rüh	174	0	0
bolyh	87	0	0
enyh	122	0	0
doh	178	0	0
moh		5	5
potroh	86	0 ²³	1
Allah	202	0 ²⁴	0
sah	16	0 ²⁵	1
padisah	11	0	0

²⁰ 15 *éhhel hal*, 52 *éhel hal*

²¹ Ebből 234 előfordulás Zsoldos János 1802-es orvostudományi munkájából való.

²² Ezen kívül: 33 *olá*, 8 *oláj*.

²³ 1847: *potró*t, *potró*ja

²⁴ 7 *Allaht*, 1 *Allahn*;

²⁵ 1946: *saht*

	Google 2005. április 20.		Google 2006. október 30.	
	<i>-val/-vel</i> <i>-vá/-vé</i>	<i>-hal/-hel</i> <i>-há/-hé</i>	<i>-val/-vel</i> <i>-vá/-vé</i>	<i>-hal/-hel</i> <i>-há/-hé</i>
céh	35	73	155	324
cseh	96	17	305	196
düh	4028	331	5245	665
éh	1	59	8	345
juh	259	9	812	60
méh	104	178	348	694
oláh	47	18	224	113
pléh	53	6	164	21
rüh	21	10	58	30
doh	0	18	1	51
moh	9	11	27	49
potroh	0	52	1	339
Allah	3	146	8	494
sah	1	106	3	286
padisah	3	11	1	23